

Свідоцтво про реєстрацію:
Серія КВ № 12489-1373 ПР від 19.04.2007 р.

ЗАСНОВНИКИ: компанія «СОЦИС-ПРЕС»,
Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України
СПІВЗАСНОВНИКИ: Академія педагогічних наук України за
участю Міністерства освіти та науки України і Товариства
психологів України

Індекс видання — 74046
Періодичність — 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових видань
ВАК України, в яких можуть публікуватись
основні результати дисертаційних робіт.

Матеріали журналу рекомендовані до друку Вченою радою
Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України

Редакція Редакційна рада:

С. Д. Максименко — голова редакційної ради

Г. О. Балл	В. М. Синьов
Л. Ф. Бурлачук	Н. В. Чепелєва
В. П. Казьмирєнко	Т. С. Яценко
О. В. Киричук	

Головний редактор — О. В. Губенко

Заступник головного редактора — В. Г. Панок

Редакційна колегія:

В. В. Андрієвська	Л. О. Кремень
В. М. Бебик	Г. М. Лактіонова
О. В. Беца	Г. В. Ложкін
В. С. Болгаріна	Н. Ю. Максимова
С. І. Болтівець	Ю. Б. Максименко
О. Ф. Бондаренко	В. М. Оржеховська
М. Й. Боришевський	Л. П. Осьмак
О. В. Винославська	В. А. Поліщук
О. А. Донченко	В. В. Рубцов
Є. В. Заїка	М. М. Слюсарєвський
І. Д. Зверєва	О. В. Сухомлинська
В. Ф. Калошин	С. В. Толстоухова
Л. М. Карамушка	І. Ю. Філіппова
З. Г. Кісарчук	

Номер підготували:

Головний редактор — О. В. Губенко
Науковий редактор — Т. В. Циганчук
Літературний редактор-коректор — Т. В. Скиба
Комп'ютерна верстка — М. В. Желтоножська
Набір — К. В. Марченко

У художньому оформленні 1-ої сторінки використано репродукцію
картини Франсуа Фламенга «Портрет княгині З. Н. Юсупової»

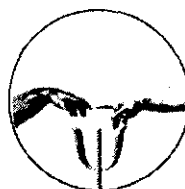
Адреса редакції:

Для листування
01001, Київ-1, а/с 117, Компанія «СОЦИС-ПРЕС»
(для редакції журналу: «Практична психологія
та соціальна робота»)

Для відвідувачів

Адреса: вул. Княжий затон, 11, кв. 71, ст. м «Позняки»
тел.: (044) 572-55-56;
E-mail: social@freenet.com.ua
www.psyjournals.org.ua

© «Практична психологія та соціальна робота», 2013

ЗМІСТ

Проблеми теорії

Слюсарєвський М. М. Методологічний
простір творення та оцінювання
соціально-психологічних теорій:
спроба обґрунтування концепції
(Початок) 1

Проблеми психотерапії та консультування

Миколайчук М., Карпенко В.
Дослідження культури звернення
за психологічною допомогою
у студентської молоді 10

Онищенко Г. І. Християнські цінності
у психологічному консультуванні
і психотерапії 16

Психологія спорту

Ложкін Г. В., Колосов А. Б.
Психологія спорту на Україні: аспекти
становлення, тенденції розвитку 21

Наука — освіті

Авдєєва І. М. Динаміка психологічних
особливостей педагогів-інноваторів:
фасилітативний контекст 25

До картотеки практичного психолога та соціального працівника

Леоненко Л. М. Корекційна програма
«Життя в гармонії зі світом» 33

Левіт Л. З. Досліджуючи евідемонію:
теоретичне конструювання,
опитувальники «ЗУЛУРЭГ» та «ЭЛУ»
(Продовження) 38

Акімова М. К., Козлова В. Т.
Корекційно-розвиваючі програми
для дітей (Продовження) 47

Грабовець О. В. Корекційно-профілактичні
тренінг-семінари з вчителями 55

Медична психологія

Гаврилькевич В. К. Роль емоційних
станів у етіології та патогенезі
ішемічної хвороби серця 62

Психологія для всіх

Гурлева Т. С. Відповідальність, совість,
високі життєві смисли у розвитку
особистості по висхідній 67

Політична психологія

Губенко О. В. Соціально-психологічні аспекти
підприємницької діяльності і необхідність
соціального підприємництва 73

ISSN 2307-5880

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ОСВІТНЬО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА СОЦІАЛЬНА РОБОТА

— ПРАКТИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ И СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА —
— APPLIED PSYCHOLOGY AND SOCIAL WORK —

№6'2013

*Продовжується передплата на 2013 рік!
Наш передплатний індекс 74046*

**ЧИТАЙТЕ
У НОМЕРІ:**

* * *

Психологічна
допомога
студентській молоді

* * *

Фасилітація
психологічного
потенціалу
педагогів-новаторів

* * *

Психологія
великого капіталу

* * *

Тестування
рівня евдемонії

38. Шантручек М. К вопросу о стрессе и ишемической болезни сердца / М. Шантручек, М. Вацек // Здравоохранение : международный журнал. — Бухарест, 1971. — № 1. — С. 45–57.
39. Шхвацабая И. К. Некоторые психосоматические взаимоотношения при инфаркте миокарда и вопросы реабилитации / И. К. Шхвацабая // Вестник Академии мед. наук СССР. — 1975. — № 8. — С. 50–56.
40. Яковлев Г. М. Особенности нервно-психического состояния больных ишемической болезнью сердца / Г. М. Яковлев, Е. А. Бибииков, В. И. Курпатов // Первые и психические нарушения при заболеваниях внутренних органов : тезисы докладов на науч. конф. (11–12 мая 1978 г.) / отв. ред. проф. Г. А. Акимов / Воен.-мед. ордена Ленина Краснознаменная акад. им. С. М. Кирова, Ленинград. науч. общ-во невропатол. и психиатр., Секция изменений первой системы и психич. сферы при сомат. заболеваниях Всесоюз. общ-ва невропатол. и психиатр. — Л. : Воен.-мед. акад. им. С. М. Кирова, 1978. — С. 211–212.
41. Depression and Anxiety As Predictors of Outcome After Myocardial Infarction / R. A. Mayo, D. Gill, D. R. Thompson [et al.] // Psychosom. Med. — 2000. — Vol. 62. — P. 212–218.
42. Frasure-Smith N. Differential longterm impact of in-hospital symptoms of psychological stress after non-Q-wave acute myocardial infarction / N. Frasure-Smith, F. Lesperance, M. Juneau // Am. J. Cardiol. — 1992. — Vol. 69. — P. 1128–1134.
43. Gullette E. G. Effects of mental stress on myocardial ischemia during daily life / E. G. Gullette, J. A. Blumenthal, M. Babyak et al. // JAMA. — 1997. — Vol. 277. — P. 1521–1526.
44. Hemingway H. Evidence based cardiology: Psychosocial factors in the aetiology and prognosis of coronary heart disease: systematic review of prospective cohort studies / H. Hemingway, M. Marmot // BMJ. — 1999. — Vol. 318. — P. 1460–1467.
45. Verthein U. The correlation between everyday stress and angina pectoris: a longitudinal study / U. Verthein, T. Kohler // J. Psychosom. Res. — 1997. — Vol. 43. — P. 241–245.
46. Yoshida K. Mental stress test is an effective inducer of vasospastic angina pectoris: comparison with cold pressor, hyperventilation and master two-step exercise test / K. Yoshida // Int. J. Cardiol. — 1999. — Vol. 70. — P. 155–163.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, СОВІСТЬ, ВИСОКІ ЖИТТЄВІ СМИСЛИ У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПО ВИСХІДНІЙ

Гурлева Т. С.,

науковий співробітник Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України

*«Весь мир спит. И еще долго спать, если не прозреет, что материя — это тьма и обман, если ее не оживляет свет Духа»
(Григорій Сковорода)*

Анотація. У статті розглядаються і поєднуються поняття відповідальності, совісті та високих життєвих смислів у контексті особистісного розвитку людини по висхідній. Внутрішня відповідальність розуміється як здатність індивіда орієнтуватися у своїй життєдіяльності на власну совість, «внутрішній закон», в основі якого лежать високі, духовні смисли. Обговорюються методи вивчення уявлень підлітків про поняття та взаємозв'язок відповідальності, совісті та високих життєвих смислів, і деякі особливості психологічної допомоги молоді у їх становленні.

Ключові слова. відповідальність, совість, високі життєві смисли, особистісний розвиток, підлітковий і юнацький вік, психологічна допомога.

Гуманістичний рівень розвитку особистості передбачає реалізацію людиною сутнісної автентичності, розвиток себе і свого життя по висхідній, що забезпечується прагненням до пошуку вищих, суголосних

поклику совісті, смислів, почуттям відповідальності за їх здійснення. У науковій літературі є чимало тлумачень таких понять, як відповідальність, совість, життєві смисли, сенс життя, але небагато робіт, де б ці поняття були більш менш пов'язані між собою.

У контексті особистісного розвитку людини, її духовного становлення вважаємо за доцільне розглядати у тісному взаємозв'язку внутрішню відповідальність, совість і високі життєві смисли, опанування якими і реалізація яких у життя і сприяє сходженню людини на вищий рівень розвитку.

Мета статті — показати взаємозв'язок відповідальності, совісті та високих життєвих смислів і їх значимість для духовного розвитку особистості. У першій частині статті представлено теоретичне дослідження проблеми, у другій частині — емпіричне дослідження сучасної молоді на предмет розуміння даних понять, запропоновані деякі шляхи і методи психологічної допомоги підліткам та юнакам в особистісному зростанні. Методи — теоретичний аналіз наукових джерел, анкетування, семантичний диференціал, проєктивна малюноква методика та ін.

Теорія питання. Суспільство має піклуватися про успішну соціалізацію громадянина, вимагати від

нього дотримання загальноприйнятих норм, правил, приписів, законів, та водночас створювати і надавати умови для гармонійного становлення особистості, орієнтуючись на її найкращі потенції, найвищі порухи душі, насущну потребу у самореалізації як у приватному, так і в громадському житті. Довгі часи у державі і науковій літературі декларувалося відношення відповідальної обопільної залежності між людьми, особою і суспільством. Насправді, у реальному житті окрема особистість була підлеглою певним соціальним приписам, виконання яких вимагали від нею група, до якої людина належала, колектив школи чи трудова спілка, різні соціальні інститути.

У новітній психології відповідальність розглядається передусім як особлива властивість суб'єкта, виступає необхідною умовою реалізації його свободи, яка водночас є здійсненням свободи й інших людей, суспільства, країни. Рівень свободи в кожному окремому випадку визначається ступенем усвідомлення людиною об'єктивних соціальних умов, глибиною розуміння нею особистого обов'язку й особистої відповідальності (К. Абульханова-Славська, Г. Балл, М. Боришевський, С. Максименко, К. Муздибаєв, А. Петровський, Л. Рубінштейн, В. Татенко та ін.).

Теоретичний аналіз наукових джерел вказує, що відповідальність особистості, яка підпорядкована переважно соціальним інститутам, є незрілою. Тому головною вважається орієнтація особистості на «закон, що виплеканий» усередині себе, остоу правил і вимог, за якими людина живе. У процесі становлення вона бере на себе відповідальність за своє життя, свій життєвий шлях, своє становлення і зростання [5]. Потреба знайти смисл, мету в житті трансформується у потребу бути відповідальним за події як сьогодення, так і майбутнього, що так чи інакше відображується на стосунках з іншими людьми, з суспільством, зі світом взагалі [4; 8; 10 та ін.]

Стаючи активним суб'єктом діяльності, людина відповідає за свої дії насамперед перед самою собою, як творцем себе й свого життя, відповідно до вищих загальнолюдських ідеалів, цінностей, інтересів. Відповідальність може бути «внутрішньою» і «зовнішньою», мати позитивну або негативну спрямованість. Внутрішня позитивна відповідальність — це обов'язок перед собою, перед власною совістю за пошук і здійснення смислів свого життя. З точки зору індивіда, відповідальність означає те, «перед ким я особисто звітуюсь, кому «відповідь-даю» за свої вчинки, що саме відбувається в моїй душі, коли я порушую власний закон совісті та які знаходжу у собі резерви для самокорекції і самовдосконалення, який вектор мого розвитку».

З категорією внутрішньої відповідальності тісно пов'язана категорія «свободи для», суть якої полягає у забезпеченні суб'єкта ресурсами для подолання зовнішніх та внутрішніх перешкод на шляху реалізації бажань і прагнень особи. За суб'єктом відповідальності визнається творче ставлення до своєї діяльності, здатність передбачати результати своїх діянь та відповідати за їх наслідки, усвідомлена необхідність погоджувати й творчо направляти свою поведінку в інтересах суспільства. Чим сильніше людина орієнтована на внутрішні устремління, тим органічніше реалізує вона себе у суспільному житті.

Внутрішня відповідальність свідчить про наявність совісті, без якої неможливі ні самовиховання, ні самовдосконалення особистості. Совість — ядро моральної свідомості, своєрідним гарантом інтуїтивного відбору найвищих буттєвих цінностей [13; 18]. Довгий час це

поняття визначалося як здатність особистості контролювати поведінку відповідно до суспільних вимог, зовнішнього обов'язку, яка пов'язана з прагненням людини виглядати у вигідному світлі в очах навколишніх і відповідати прийнятним у даному оточенні нормам і правилам. Тут доцільно говорити про зовнішню відповідальність, в основі якої лежить совість, орієнтована на очікування оточуючих. Між тим, прогресивним вважається тлумачення совісті, відповідно якому вона є не що інше як співвіднесення вчинків «закону, що живе в нас» (вислів І. Канта). Відповідальність неможлива без звернення людини до своєї совісті, прагнення, пошуку і здійсненні у житті високих життєвих смислів, без чого суспільне й особистісне самовизначення і самореалізація, шлях по вертикалі («по висхідній», за С. Рубінштейном) будуть неможливі. Особистість як «суб'єкт вчинення» (за М. Бахтінім) лише тоді може утвердити особисту незалежність, розвинути вміння «володіти собою», вибудовувати своє життя як усвідомлюване «вчинення», коли возведе у свій власний імператив поведінки високі вимоги моралі, які й становитимуть внутрішній моральний закон.

Особистісний розвиток неможливий без самовдосконалення відповідальності за пошук і втілення в життя високих смислів. Тому категорії відповідальності і совісті тісно пов'язані з категорією високих життєвих смислів, до яких можна віднести такі, як добро, правда, честь, совість, гуманізм, співчуття, справедливість, знання та інші. Доведено, що люди з високими показниками осмисленості життя і загальною рівня суб'єктивного контролю, як правило, свідомо чи несвідомо займають позицію активного творця свого життя і спираються на такі цінності, як любов, краса, творчість, добро, розвиток [2, с. 78].

Смислова сфера особистості підпорядковує собі всі інші життєві прояви, визначає спрямованість пізнання, вектор становлення як окремої особистості, так і певної спільноти, суспільства. Причому показниками особистісного розвитку і самовизначення вважається той вибір, в якому перевага віддається цінності більш високого порядку.

Коли людина орієнтована на пошук смислів, це вже вказує на рівень її духовного зростання, вважає В. Франкл [15]. На думку С. Франка, шукання сенсу життя є власне «осмислення» життя, розкриття та наповнення його сенсом, який поза нашої духовної дієвості не тільки не міг би бути знайдений, але в емпіричному житті й не існував би.

Гарантією та умовою перегляду людиною своїх життєвих орієнтирів, їх одуховлення, є творчість як засіб самопізнання, саморозвитку та самовдосконалення. Відкриття людиною нових смислів вказує, пише В. Дружинін, на «процес народження нової реальності» [6, с. 14-15], тобто на творчість, у якій і завдяки якій відбувається формування людини, стає можливим вияв та утвердження її неповторної індивідуальності. Без творчості неможливо є повна самореалізація особистості, здійснення її життєвих задумів. Творчість звільняє людину від нудьги і зневіри, що спустошують душу, висмоктують життєві сили, і натомість розкриває обрії для якнайповнішого особистісного розвитку.

Спрямованість людини на удосконалення своєї особистості, творче самоздійснення, пошук сутнісних смислів і здатність брати на себе відповідальність перед собою за втілення цих смислів у життя, долаючи слабкодухість, нерішучість, а то й навіть спокуси звернути з обраного шляху — є показниками особистісного росту.

Формування смислів як регуляторів поведінки та діяльності, пошук, осмислення, вибір власних життєвих пріоритетів випадає на **підлітковий і ранній юнацький вік**. Цей період особливо сенситивний до засвоєння складних смисложиттєвих понять і проблем, що допомагає підлітку і юнаку ставати суб'єктом свого розвитку (Л. Божович, Л. Виготський, М. Заброцький, Д. Леонтьєв, В. Лозоцева, А. Реан, С. Тищенко, Д. Фельдштейн, Т. Шрейбер та ін.).

Проведене нами анкетування показало, що підлітки (32 особи) усвідомлюють різновидність життєвих смислів, можливість збагачення уявлень про них у процесі дорослішання і накопичення досвіду, необхідність долати труднощі у реалізації життєвих смислів. Більш того, юні респонденти виявляють готовність, докладають певних зусиль до пошуку і реалізації своїх намірів. Їм слід допомогти усвідомлювати, реалізовувати такі життєві смисли, які б вивищували життя, брати за це відповідальність, прислухаючись до власної совісті.

Психологічні дослідження, проведені автором, показали, що переважна частина опитаних підлітків (280 чол.) у той чи інший спосіб поєднують такі поняття як відповідальність, совість і високі життєві смисли. Це видно по їхніх відповідях на запитання інтерв'ю: «Що таке відповідальність?», «Відповідальна людина — яка вона?», «Що значить бути безвідповідальним?».

Розмірковуючи про зовнішні і внутрішні прояви відповідальності, дівчатка і хлопчики намагалися якомога чіткіше визначити розбіжності: «Відповідальна людина має совість і ніколи не вчинить проти неї», «Така людина поважає інших, вона стримана, акуратна, не ображає і не принижує інших своєю поведінкою», «виконує свої обов'язки і обіцянки», «Зовнішній вигляд не завжди відповідає тому, що всередині, в душі», «Людина може бути гарною зовні, але жорстокою, без совісті» і т.д. Тобто, і в таких розмірковуваннях простежується певний зв'язок між поняттями відповідальність, совість і високі людські смисли. Їх осмисленню сприяють бесіди, дискусії, психологічні тренінги, які можна віднести до методів і прийомів нарративної практики.

За допомогою методу семантичного диференціалу були отримані дані про ступінь близькості-віддаленості таких понять, як: «Відповідальність», «Совість», «Високий смисл», а також (для співвіднесення з основними категоріями, що розглядаються) «Я у минулому», «Я у теперішньому», «Я в майбутньому», «Я ідеальний», «Мій ровесник», «Ідеальний ровесник», «Ідеальний дорослий», «Безвідповідальність», «Матеріальний смисл» (додаток 2).

Наводимо приклад представленості та інтерпретації даних, що отримані за методикою семантичного диференціалу, запропонованої підлітку однієї київської школи. Отримані дані були опрацьовані за допомогою факторного аналізу (додаток 1, табл. 1 і 2). У результаті виділено 4 фактори, які пояснюють 87% загальної дисперсії (додаток 1, табл. 3). До розгляду були взяті перших два, бо вони пояснюють 60% дисперсії. Факторні навантаження досліджуваних понять наведені у додатку 1, табл. 4. Графічно факторні навантаження досліджуваних понять на перші два фактори зображені на Діаграмі 1. 1-й фактор має позитивні високі значення по змінним «високий смисл», «совість» і «мій ровесник», від'ємні високі значення — по змінним «безвідповідальність», а також «матеріальний смисл». Тому цей фактор можна назвати «відповідальність-безвідповідальність» або «високий смисл — безвідповідальність», а 2-й фак-

тор має високі позитивні навантаження по змінним «Ідеальний ровесник» і «Ідеальний дорослий», та «Я у минулому» — високі від'ємні. Підходящою назвою для даного фактора буде «ідеал розвитку підлітка». Так як «варімакс» обертання є ортогональним, можна припустити, що у нашого досліджуваного вектор ідеального розвитку не передбачає росту за шкалою «високий смисл». Більш того, якщо провести вектор між точками «Я у минулому» і «Я в майбутньому», ми отримаємо нову шкалу «вектор реального розвитку», який нахилений у бік матеріальних смислів. Це можна інтерпретувати як готовність йти на компроміс зі своїми уявленнями про ідеальний розвиток у догду матеріальним смислам.

По відстані між змінними можна зробити висновок про їх семантичну близькість у досліджуваного. Так, «високий смисл» розташований поряд з поняттями «Совість», «Мій ровесник» та «Відповідальність». Тобто, в уявленнях підлітка ці поняття є близькими. Також близько розташовані поняття «Ідеальний ровесник», «Ідеальний дорослий» і «Я в ідеалі».

Отже, на цьому прикладі ми бачимо спорідненість, близькість в уявленні підлітка таких понять, як відповідальність, совість, високі життєві смисли. А безвідповідальність, звертання до матеріальних смислів є протилежними. Питання, які стосуються того, чому підліток не бачить себе у теперішньому часі відповідальним і совісним, а більш відносить ці визначення до своїх ровесників, і як допомогти дитині успішно досягати свого далекого ідеалу — вирішуються безпосередньо у процесі психологічної допомоги. При визначенні того, «куди рости» дитині, слід зважати на такі важливі показники, як, наприклад, рівень її інтелектуального розвитку. Так, згідно деяких досліджень, у інтелектуально розвинених юнаків розбіжність між реальним Я й ідеальним Я значно більше, ніж у їхніх однолітків з середніми інтелектуальними здібностями.

У становленні смисложиттєвих орієнтирів значне місце належить спілкуванню підлітків з дорослими (батьками, вчителями, психологами тощо), які є зразками носіїв високих життєвих смислів, адже «лише особистість може виховати особистість». На осмислення юнаками і дівчатами усього багатства власного життєвого досвіду і досвіду свого покоління впливає осмислення молоддю досвіду батьків і найближчого оточення, їх життєвих пріоритетів.

У становленні смисложиттєвої орієнтації юної особистості особливе значення має спілкування з ровесниками. На користь цього твердження слугує той факт, що значна кількість опитаних старшокласників (більше третини із 30 осіб), які відносять себе до тих, хто проймається високими цінностями, вважають, що більшості їх ровесникам притаманні смисли, пов'язані передусім з матеріальним благополуччям, престижним соціальним статусом, легким життям тощо. Можна сказати, що діти здебільшого «не чують один одного», їх справжні смисли для тих, з ким вони спілкуються, є прихованими, замаскованими, вони імітують таку поведінку і такі устремління, які навіюють мас-медіа, і які начебто від них очікують оточуючі. На жаль, бути добрим, чесним, щиро любити є не модним, а тому ці чесноти і наміри приховуються, нівелюються. Людина від цього страждає, бо глибоко в душі у кожного є потяг до високого, сутнісного.

Будучи «не почутими» ровесниками, діти стають незрозумілими і для дорослих — батьків, вчителів тощо, — які часто-густо виносять досить помилкові судження про юних, їхні наміри, мрії, сподівання, життєві плани, особистість в цілому. Тому, в роботі з

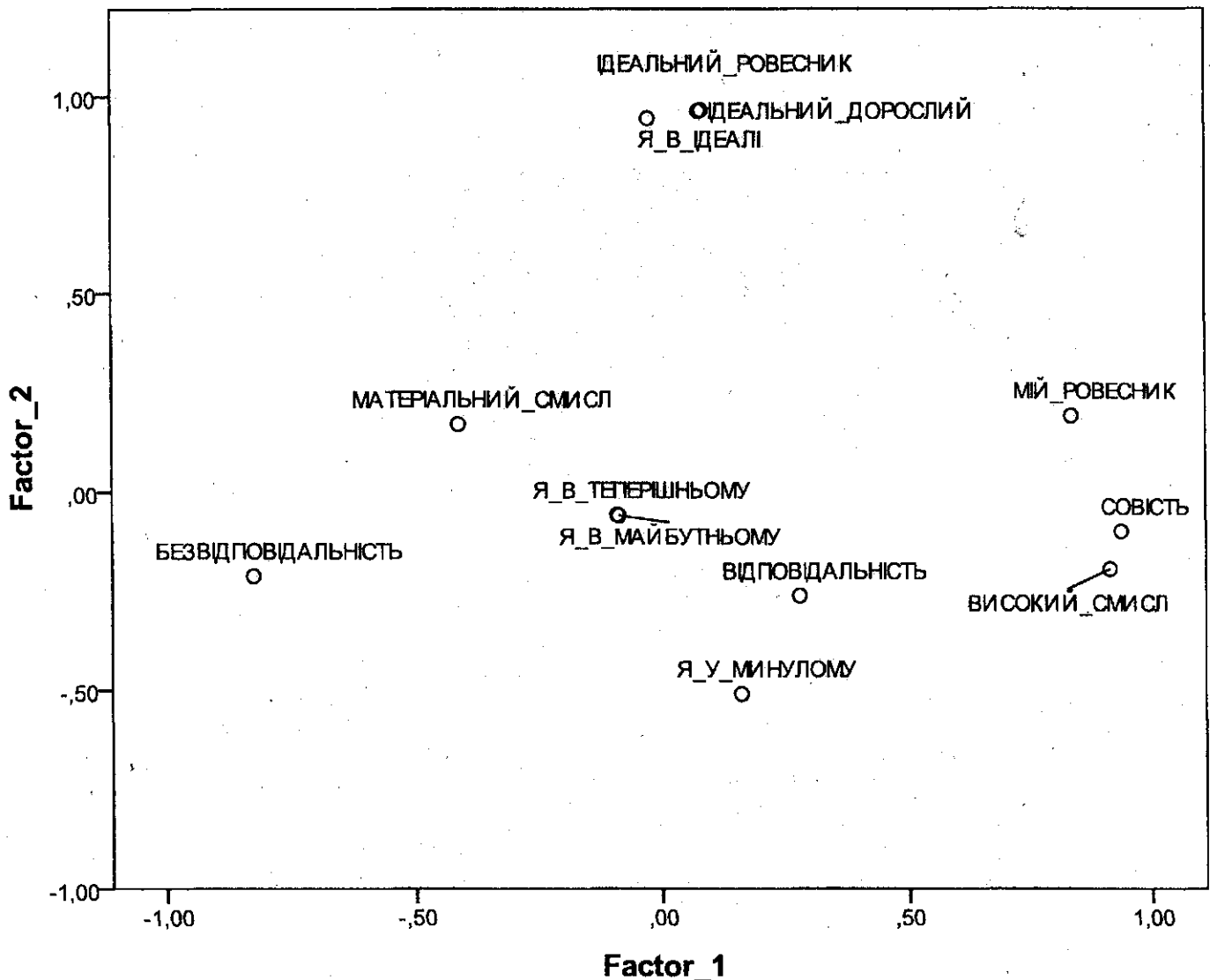

Рис. 1. Факторні навантаження змінних у просторі 2-х перших факторів

підлітками та юнаками варто ширше впроваджувати бесіду, психологічні дискусії, групові тренінги для прояснення смислових позицій кожного, для того, щоб юнаки і дівчата обмінювалися і ділилися своїм «високим», щоб індивідуальні смисли «зустрілися». А значить ті, хто їх мають, підтримували б один одного у пошуку, утвердженні та реалізації високого смислу життя, а старше покоління мало б змогу їм у цьому вчасно і плідно допомогти.

Висновки. Відповідальність є однією з основних характеристик життєвої стратегії, впливає на ефективність реалізації людиною своїх життєвих цілей, на задоволеність особистісним існуванням. Здатність прийняти на себе відповідальність перед собою за безпосереднє втілення смислу в життя є відмінною рисою реалізації цього смислу. Але без відповідальності також неможливе оволодіння людиною особистим, індивідуальним сенсом життя, адже тільки відповідальна людина прислухається до власної совісті, власної душі.

Для здійснення людини (що перебуває у стадії особистісного становлення) як автора своєї життєдіяльності, має надаватися можливість прислухатися

до себе, голосу власного сумління. Важливо підвищити у молоді цінність особистої совісті як інтуїтивної здатності відчувати і розрізнати добро і зло, шукати і реалізовувати високі смисли, відкрити свій розум і душу для пізнання власної сутності, по-новому глянути на оточуючих людей, по-справжньому відчувати себе часткою як довколишнього світу, так і всеохоплюючого всесвіту, і свідомо взяти відповідальність за свій життєвий проект.

Пошук єдності відповідальності, совісті і високих життєвих смислів особливо необхідний в психологічній роботі у сенситивний період становлення суб'єкта — підлітковий і юнацький вік, коли мають місце психофізична незрілість юної особистості та величезні спокуси зовнішнього світу, спроможні суттєво загальмувати розвиток життя людини по висхідній.

Сучасна молодь здатна до творчого способу мислення, до інноваційного підходу у створенні й утвердженні нової системи норм і цінностей індивідуального і суспільного життя, в якій чільне місце займають і надалі займатимуть духовні смисли, совість і відповідальність.

Додаток 1
Таблиця 1

Кореляційна матриця понять індивідуального семантичного простору
(коефіцієнт Пірсона, кількість оціночних шкал — 18)

Досліджувані поняття	СОВІСТЬ	ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	МІЙ_РОВЕСНИК	БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	ІДЕАЛЬНИЙ_ДОРΟΣЛИЙ	ІДЕАЛЬНИЙ_РОВЕСНИК	Я_В_МАЙБУТНЬОМУ	Я_В_ІДЕАЛІ	Я_У_МИНУЛОМУ	Я_В_ТЕПЕРІШНЬОМУ	ВИСОКИЙ_СМИСЛ	МАТЕРІАЛЬНИЙ_СМИСЛ
СОВІСТЬ	1.00	0.44	0.67	-0.69	-0.03	-0.03	-0.10	-0.11	0.10	-0.10	0.92	-0.30
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	0.44	1.00	0.03	-0.04	-0.26	-0.27	-0.13	-0.30	-0.03	-0.13	0.38	0.34
МІЙ_РОВЕСНИК	0.67	0.03	1.00	-0.65	0.27	0.27	-0.16	0.18	0.08	-0.16	0.68	0.34
БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	-0.69	-0.04	-0.65	1.00	-0.26	-0.26	0.06	-0.17	-0.11	0.06	-0.61	0.35
ІДЕАЛЬНИЙ_ДОРΟΣЛИЙ	-0.03	-0.26	0.27	-0.26	1.00	1.00	-0.21	0.86	-0.56	-0.21	-0.11	0.10
ІДЕАЛЬНИЙ_РОВЕСНИК	-0.03	-0.27	0.27	-0.26	1.00	1.00	-0.20	0.87	-0.56	-0.20	-0.11	0.10
Я_В_МАЙБУТНЬОМУ	-0.10	-0.13	-0.16	0.06	-0.21	-0.20	1.00	-0.06	0.56	1.00	-0.13	-0.31
Я_В_ІДЕАЛІ	-0.11	-0.30	0.18	-0.17	0.86	0.87	-0.06	1.00	-0.44	-0.06	-0.19	0.18
Я_У_МИНУЛОМУ	0.10	-0.03	0.08	-0.11	-0.56	-0.56	0.56	-0.44	1.00	0.56	0.19	-0.18
Я_В_ТЕПЕРІШНЬОМУ	-0.10	-0.13	-0.16	0.06	-0.21	-0.20	1.00	-0.06	0.56	1.00	-0.13	-0.32
ВИСОКИЙ_СМИСЛ	0.92	0.38	0.68	-0.61	-0.11	-0.11	-0.13	-0.19	0.19	-0.13	1.00	0.30
МАТЕРІАЛЬНИЙ_СМИСЛ	-0.30	0.34	-0.34	0.35	0.10	0.10	-0.31	0.18	-0.18	-0.32	-0.30	1.00

Таблиця 2

Матриця достовірності кореляційних зв'язків між поняттями
індивідуального семантичного простору

Досліджувані поняття	СОВІСТЬ	ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	МІЙ_РОВЕСНИК	БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	ІДЕАЛЬНИЙ_ДОРΟΣЛИЙ	ІДЕАЛЬНИЙ_РОВЕСНИК	Я_В_МАЙБУТНЬОМУ	Я_В_ІДЕАЛІ	Я_У_МИНУЛОМУ	Я_В_ТЕПЕРІШНЬОМУ	ВИСОКИЙ_СМИСЛ	МАТЕРІАЛЬНИЙ_СМИСЛ
СОВІСТЬ		0.04	0.00	0.00	0.45	0.45	0.35	0.33	0.35	0.34	0.00	0.12
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	0.04		0.45	0.44	0.15	0.14	0.30	0.11	0.45	0.30	0.06	0.08
МІЙ_РОВЕСНИК	0.00	0.45		0.00	0.14	0.14	0.26	0.24	0.37	0.26	0.00	0.08
БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	0.00	0.44	0.00		0.15	0.14	0.41	0.26	0.33	0.40	0.00	0.08
ІДЕАЛЬНИЙ_ДОРΟΣЛИЙ	0.45	0.15	0.14	0.15		0.00	0.20	0.00	0.01	0.20	0.33	0.35
ІДЕАЛЬНИЙ_РОВЕСНИК	0.45	0.14	0.14	0.14	0.00		0.21	0.00	0.01	0.21	0.34	0.35
Я_В_МАЙБУТНЬОМУ	0.35	0.30	0.26	0.41	0.20	0.21		0.41	0.01	0.00	0.31	0.10
Я_В_ІДЕАЛІ	0.33	0.11	0.24	0.26	0.00	0.00	0.41		0.03	0.41	0.23	0.24
Я_У_МИНУЛОМУ	0.35	0.45	0.37	0.33	0.01	0.01	0.01	0.03		0.01	0.22	0.23
Я_В_ТЕПЕРІШНЬОМУ	0.34	0.30	0.26	0.40	0.20	0.21	0.00	0.41	0.01		0.30	0.10
ВИСОКИЙ_СМИСЛ	0.00	0.06	0.00	0.00	0.33	0.34	0.31	0.23	0.22	0.30		0.12
МАТЕРІАЛЬНИЙ_СМИСЛ	0.12	0.08	0.08	0.08	0.35	0.35	0.10	0.24	0.23	0.10	0.12	

Таблиця 3

Власні значення факторів
(метод головних компонент)

Фактор	Власні значення факторів		
	значення	% дисперсії	накопичений %
1	3,700	30,834	30,834
2	3,398	28,316	59,150
3	2,305	19,209	78,360
4	1,076	8,970	87,330
5	,613	5,105	92,435
6	,351	2,929	95,364
7	,229	1,912	97,276
8	,155	1,291	98,567
9	,116	,970	99,537
10	,056	,463	99,999
11	,000	,001	100,000
12	,000	,000	100,000

Таблиця 4

Факторні навантаження досліджуваних понять
індивідуального семантичного простору
(метод головних компонент,
після варімакс обертання)

	Фактор			
	1	2	3	4
СОВІСТЬ	,937	-,099	-,023	,186
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	,280	-,262	-,063	,853
МІЙ РОВЕСНИК	,835	,195	-,082	-,170
БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	-,825	-,212	-,034	,139
ІДЕАЛЬНИЙ ДОРОСЛИЙ	,079	,964	-,157	-,072
ІДЕАЛЬНИЙ РОВЕСНИК	,084	,966	-,150	-,075
Я В МАЙБУТНЬОМУ	-,087	-,059	,979	-,093
Я В ІДЕАЛІ	-,024	,945	,009	-,019
Я У МИНУЛОМУ	,162	-,510	,629	-,086
Я В ТЕПЕРІШНЬОМУ	-,090	-,057	,979	-,095
ВИСОКИЙ СМИСЛ	,914	-,194	-,055	,129
МАТЕРІАЛЬНИЙ СМИСЛ	-,413	,173	-,237	,732

Додаток 2

Бланк

Прізвище та ім'я _____ Стать _____ Вік _____ Клас _____

(місце для розташування досліджуваного поняття яке підлягає оцінці, наприклад — «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»)

ПРИЄМНИЙ	0	НЕПРИЄМНИЙ
СВІТЛИЙ	0	ТЕМНИЙ
КРАСИВИЙ	0	НЕКРАСИВИЙ
АКТИВНИЙ	0	ПАСИВНИЙ
ЗБУДЖЕНИЙ	0	РОЗСЛАБЛЕНИЙ
ШВИДКИЙ	0	ПОВІЛЬНИЙ
ВПОРЯДКОВАНИЙ	0	ХАОТИЧНИЙ
СТІЙКИЙ	0	МІНЛИВИЙ
НЕРУХОМИЙ	0	РУХОМИЙ
СКЛАДНИЙ	0	ПРОСТИЙ
ТАЄМНИЧИЙ	0	ЗВИЧАЙНИЙ
НЕОБМЕЖЕНИЙ	0	ОБМЕЖЕНИЙ
ВЕЛИКИЙ	0	МАЛЕНЬКИЙ
СИЛЬНИЙ	0	СЛАБКИЙ
ТЯЖКИЙ	0	ЛЕГКИЙ
БЕЗПЕЧНИЙ	0	НЕБЕЗПЕЧНИЙ
М'ЯКИЙ	0	ТВЕРДИЙ
НІЖНИЙ	0	ГРУБИЙ

ІНСТУКЦІЯ

Дорогі діти! Оцініть, будь ласка, окремо кожне з наданих вам понять: «Відповідальність», «Совість», «Високий смисл», «Я у минулому», «Я у теперішньому», «Я в майбутньому», «Я ідеальний», «Мій ровесник», «Ідеальний ровесник», «Ідеальний дорослий», «Безвідповідальність», «Матеріальний смисл» за допомогою 18-ти пар протилежних за змістом прикметників, які розташовані у лівому та правому стовпчику таблиці. Між лівим і правим прикметником пролягає відрізок (середній стовпчик таблиці). Якщо цей відрізок подумки розділити навпіл, то ми отримаємо нейтральну, «нульову» крапку, в котрій будь-який прикметник не виражений ніяк. Крайня ліва чи крайня права крапка відповідають максимальному прояву відповідного прикметника. Такий відрізок можна порівняти з лінійкою, де нульова позначка стоїть посередині. Ваше завдання полягає у тому, щоб виміряти кожне з запропонованих понять за допомогою 18-ти таких лінійок. Зміряти — означає поставити хрестик у тому місці лінійки, яке, на вашу думку, найбільше відповідає вираженості одного з двох прикметників.

Оцінюючи те чи інше поняття, орієнтуйтеся лише на своє власне про нього уявлення.
Дякуємо за роботу!

Література

1. Брокмейер Й. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. — 2000. — № 3. — С. 29-42.
2. Васильева О. С. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека / О. С. Васильева, Е.А. Демченко // Вопросы психологии. — 2002. — № 4. — С. 74-85.
3. Вайзер Г. А. Представления школьников о «смысле жизни» и «акме человека» / Г. А. Вайзер // Мир психологии. — 2001. — № 2 (26). — С. 93-98.
4. Грядупова Л. И. Социальная ответственность личности в условиях развития социализма / Л.И. Грядупова. — К.: Выща школа, Головное изд-во, 1979. — 134 с.
5. Гурлева Т. С. Підліток: становлення відповідальності / Тетяна Гурлева. — К.: Шк. світ, 2010. — С. 128.
6. Дружинин В.Н. Варианты жизни. Очерки экзистенциальной психологии / В. Н. Дружинин. — М.: «ПЕР СЭ»; СПб.: «ИМАТОН-М», 2000.
7. Ильин И.А. Инстинкт духовности / И.Ильин // Собрание сочинений: В 10 т. Т.3 / Сост. и коммент. Ю. Т. Лисицы; Худож. Л. Ф. Шканов. — М.: Русская книга, 1994.
8. Леоптьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леоптьев. — М.: Смысл, 1999. — 487 с.
9. Мерло-Понти М. В защиту философии / М. Мерло-Понти. — М.: Изд-во гуманитарной литературы, 1996.
10. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. — Л.: Наука, 1983. — 240 с.
11. Сапогова Е. Е. Психология развития людини: Навчальний посібник / Е. Е. Сапогова. — М.: Аспект Пресс, 2001. — 461 с.
12. Сковорода Г. Твори: У 2 т. / Г. Сковорода. — Т. 1. — К., 1994. — 530 с.
13. Титаренко Т.М. Нравственное воспитание в семье / Т. М. Титаренко; Под ред. В. К. Котырло. — К.: Рад. шк., 1985. — 95 с. — (Б-ка для родителей).
14. Тищенко С. П. Феноменологічний досвід особистості у словесному вираженні: інтерпретація автобіографічних паративів / С. П. Тищенко // Наукові записки Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України. — 2010. — Випуск 38. — С. 306-335.
15. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник; Пер. с англ. и нем.; Общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. — М.: Прогресс, 1990. — 368 С.
16. Чепелева Н. В. Текст как средство знаково-смысловой репрезентации социокультурного мира / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика. — К., 2007. — Т. 2. — Вип. 5. — С. 5-15.
17. Чепелева Н. В. Жизненный успех как нарратив / Н. В. Чепелева // Успішність особистості: потенціал та обмеження. — К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. — С. 251-254.
18. Човрій С. Філософсько-педагогічні проблеми свідомості / С. Човрій // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості у 3 частинах. — Ч. 1, розділ III. — К., 1994. — С. 572-574.
19. Чудновский В. Э. Смысл жизни: проблема относительной эмансипированности от «внешнего» и «внутреннего» / В. Э. Чудновский // Психологический журнал. — 1995. — Т. 16. — С. 15-26.
20. Ярская-Смирнова Е. Нарративный анализ в социологии // Е. Ярская-Смирнова // Социологический журнал. — 1997. — № 3. — С. 38-61.
21. Frankl V. Psychotherapy and Existentialism. — London: Penguin Books, 1973.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И НЕОБХОДИМОСТЬ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Губенко А. В.,

кандидат психологических наук, старший научный сотрудник Института психологии им. Г. С. Костюка НАПНУ

Аннотация. Исследуется феномен новаторства и методы развития креативности в сфере предпринимательства, анализируются типы предпринимательства и их социально-психологические особенности. Выделяются следующие типы предпринимателей: творческие предприниматели, организаторы производства и трикстеры (трюкачи). Предлагаются социально-психологические средства развития социально полезных функций и проявлений предпринимательства.

Ключевые слова: креативность, творческие предприниматели, организаторы производства, предприниматели-трикстеры.

Анотация. Досліджується феномен новаторства та методи розвитку креативності у сфері підприємництва, аналізуються типи підприємництва та їхні соціально-психологічні особливості. Виділяються такі типи підприємців, як творчі підприємці, організатори виробництва та трікстери (крутії). Пропонуються